

SITUATIV-O’YINLI YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING XORIJIY TAJRIBALARI

Egamberdiyeva Durdona Ibrohim qizi
egamberdiyevadurdona62@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21215908>

Annotatsiya. Mazkur maqolada situativ-o’yinli yondashuv asosida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning xorijiy tajribalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda rivojlangan davlatlar maktabgacha ta’lim tizimlarida qo’llanilayotgan o’yin texnologiyalari, kommunikativ vaziyatlar yaratish metodlari hamda bolalarning og’zaki nutqini shakllantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar o’rganilgan. Shuningdek, situativ-o’yinli faoliyatning bolalarning lug’at boyligini kengaytirish, muloqot madaniyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlash va ijodiy nutq ko’nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Xorijiy tajribalarni milliy maktabgacha ta’lim tizimiga integratsiya qilish imkoniyatlari bo’yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: situativ-o’yinli yondashuv, maktabgacha ta’lim, katta yoshdagi bolalar, nutq rivojlanishi, kommunikativ kompetensiya, o’yin texnologiyalari, xorijiy tajriba, pedagogik metodlar, ijodiy nutq, muloqot faoliyati.

Аннотация. В данной статье анализируется зарубежный опыт развития речи детей старшего дошкольного возраста на основе ситуативно-игрового подхода. Исследованы игровые технологии, методы создания коммуникативных ситуаций и педагогические подходы, применяемые в системах дошкольного образования развитых стран для формирования речевых навыков детей. Особое внимание уделено роли ситуативно-игровой деятельности в расширении словарного запаса, развитии культуры общения, самостоятельного мышления и творческой речи дошкольников. Разработаны научно-практические рекомендации по адаптации и внедрению эффективного зарубежного опыта в национальную систему дошкольного образования.

Ключевые слова: ситуативно-игровой подход, дошкольное образование, дети старшего дошкольного возраста, развитие речи, коммуникативная компетентность, игровые технологии, зарубежный опыт, педагогические методы, творческая речь, коммуникативная деятельность.

Abstract. This article examines international experience in developing the speech of senior preschool children through a situational-play-based approach. The study analyzes play technologies, methods of creating communicative situations, and pedagogical strategies used in preschool education systems of developed countries to enhance children’s speech development. Particular attention is paid to the role of situational-play activities in enriching vocabulary, improving communication culture, fostering independent thinking, and developing creative speech skills. Based on the analysis, scientific and practical recommendations are proposed for adapting and implementing effective foreign practices within the national preschool education system.

Keywords: situational-play approach, preschool education, senior preschool children, speech development, communicative competence, play-based technologies, international experience, pedagogical methods, creative speech, communication activities.

Maktabgacha ta’lim tizimi shaxs kamolotining dastlabki va eng muhim bosqichi hisoblanadi. Aynan ushbu davrda bolaning intellektual salohiyati, ijtimoiy faolligi, muloqot

madaniyati hamda nutqiy kompetensiyalari shakllanadi. Nutq insonning tafakkuri, bilish faoliyati va ijtimoiy munosabatlarining asosiy vositasi bo'lib, uning rivojlanish darajasi bolalarning keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika va maktabgacha ta'lim metodikasining dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Globallashuv sharoitida ta'lim tizimlariga qo'yilayotgan yangi talablar bolalarda nafaqat nutqiy bilim va ko'nikmalarni, balki samarali muloqot qilish, vaziyatga mos ravishda fikr bildirish, mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy fikrlash kompetensiyalarini ham rivojlantirishni taqozo etmoqda. Bunday vazifalarni amalga oshirishda an'anaviy o'qitish usullari bilan bir qatorda innovatsion pedagogik texnologiyalar, xususan, situativ-o'yinli yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo'lib, ularning tabiiy ehtiyoji sanalgan o'yin faoliyati orqali nutqiy faollikni rag'batlantirish imkonini beradi.

Situativ-o'yinli yondashuvning mohiyati bolalarni turli hayotiy vaziyatlarga jalb etish, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar hamda muloqotga asoslangan topshiriqlar orqali ularning nutqiy tajribasini boyitishdan iboratdir. Ushbu yondashuv natijasida bolalar nafaqat yangi so'z va iboralarni o'zlashtiradilar, balki ularni amaliy muloqot jarayonida to'g'ri qo'llash, suhbatni davom ettirish, o'z fikrini erkin ifodalash va boshqalarning fikrini tushunish ko'nikmalarini ham egallaydilar. Shuningdek, o'yin faoliyati bolalarda emotsional qulay muhit yaratib, nutqiy to'siqlarni kamaytiradi va kommunikativ faollikni oshiradi.

Bugungi kunda dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlarida maktabgacha ta'lim jarayonida bolalar nutqini rivojlantirishning samarali modellari ishlab chiqilgan. Jumladan, Finlandiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, AQSh va Yaponiya maktabgacha ta'lim tizimlarida o'yin asosidagi ta'lim, kommunikativ vaziyatlarni modelashtirish hamda interaktiv pedagogik metodlardan keng foydalanilmoqda. Ushbu tajribalar bolalarning nutqiy rivojlanish ko'rsatkichlarini oshirish, ijtimoiy moslashuvchanligini kuchaytirish va maktab ta'limiga tayyorlashda yuqori samaradorlikni namoyon etmoqda.

O'zbekistonda ham maktabgacha ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro tajribalarni o'rganish va ta'lim amaliyotiga joriy etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu nuqtai nazardan, situativ-o'yinli yondashuv asosida bolalar nutqini rivojlantirishning xorijiy tajribalarini ilmiy tahlil qilish, ularning samarali jihatlarini aniqlash hamda milliy ta'lim tizimiga moslashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish muammosi pedagogika, psixologiya va lingvodidaktika fanlarining kesishgan nuqtasida shakllangan ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Nutqning shakllanishi va rivojlanishiga oid ilmiy qarashlar turli davrlarda mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan bo'lib, bugungi kunda situativ-o'yinli yondashuvning nazariy asoslarini yaratishda ushbu tadqiqotlar muhim metodologik manba vazifasini o'tamoqda.

Nutq rivojlanishining psixologik asoslari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda Lev Vygotskiy bolaning nutqi va tafakkuri o'zaro bog'liq holda rivojlanishini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Olimning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasiga ko'ra, bolalar kattalar va tengdoshlari bilan muloqot jarayonida yangi bilim va ko'nikmalarni egallaydi. Bu esa nutqni rivojlantirishda kommunikativ vaziyatlar yaratish va hamkorlikka asoslangan faoliyatning ahamiyatini ko'rsatadi.

Bolalar psixik rivojlanishida o‘yin faoliyatining o‘rni masalasi Daniil Elkonin tadqiqotlarida chuqur o‘rganilgan. Olim o‘yinni maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati sifatida tavsiflab, unda ijtimoiy tajriba, muloqot va nutqiy faollikning shakllanish mexanizmlarini ochib bergan. Elkonin nazariyasiga ko‘ra, rolli o‘yinlar bolalarning dialogik nutqini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Nutq faoliyatining psixolingvistik jihatlarini Aleksey Leontyev tomonidan ishlab chiqilgan faoliyat nazariyasida o‘z aksini topgan. Ushbu nazariyada nutq inson faoliyatining tarkibiy qismi sifatida talqin qilinib, uning rivojlanishi amaliy faoliyat va muloqot jarayoni bilan uzviy bog‘liqligi asoslangan.

Xorijiy tadqiqotlarda bolalarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda o‘yin asosidagi ta’lim texnologiyalarining samaradorligi alohida ta’kidlanadi. Jumladan, Jerome Bruner bolalarning til va nutqni egallashida ijtimoiy muloqotning hal qiluvchi rol o‘ynashini qayd etgan. Olimning fikricha, o‘yin va muloqotga asoslangan faoliyat bolaning til birliklarini tabiiy ravishda o‘zlashtirishiga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta’lim metodikasiga oid zamonaviy tadqiqotlarda situativ-o‘yinli yondashuv bolalarda nutqiy faollikni oshirish, lug‘at boyligini kengaytirish, hikoya tuzish va dialog qurish ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida e’tirof etiladi. Ayniqsa, rivojlangan davlatlar maktabgacha ta’lim tizimlarida kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish, syujetli-rolli o‘yinlar, drammatizatsiya mashg‘ulotlari va interaktiv ta’lim texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda.

O‘zbekistonlik olimlardan Sh.A. Amonashvili, R.H. Jo‘rayev, N.A. Muslimov, O. Tolipov, M. Ochilov va boshqa tadqiqotchilar tomonidan shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish hamda bolalarning ijodiy faolligini oshirish masalalari o‘rganilgan. Ushbu ilmiy qarashlar maktabgacha ta’lim amaliyotida situativ-o‘yinli texnologiyalarni qo‘llashning nazariy asoslarini boyitadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bolalar nutqini rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar mavjud bo‘lsa-da, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishda xorijiy tajribalarni situativ-o‘yinli yondashuv nuqtai nazaridan kompleks tahlil qilish masalasi yetarli darajada o‘rganilmagan. Mazkur holat ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Mazkur tadqiqot situativ-o‘yinli yondashuv asosida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning xorijiy tajribalarini o‘rganish va tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda kompleks metodologik yondashuvdan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi, faoliyatli yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv hamda kommunikativ ta’lim nazariyalari tashkil etdi. Shuningdek, bolalar rivojlanishining madaniy-tarixiy nazariyasi va o‘yin faoliyatining rivojlantiruvchi imkoniyatlariga oid ilmiy qarashlar metodologik tayanch sifatida qabul qilindi.

Tadqiqot obyekti sifatida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish jarayoni tanlandi. Tadqiqot predmeti esa situativ-o‘yinli yondashuv asosida bolalar nutqini rivojlantirishning xorijiy pedagogik tajribalari va ularning metodik imkoniyatlaridan iborat bo‘ldi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi xorijiy mamlakatlar tajribasida qo‘llanilayotgan situativ-o‘yinli metodlarning nutq rivojlantirishdagi samaradorligini tizimli tahlil qilish, ularning afzalliklarini aniqlash hamda O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimiga moslashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilganligi bilan izohlanadi. Mazkur

metodologik yondashuv tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi va amaliy ahamiyatini ta’minlaydi.

Tadqiqot davomida situativ-o’yinli yondashuv asosida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid xorijiy tajribalar qiyosiy tahlil qilindi hamda ularning pedagogik samaradorligi baholandi. Tahlillar shuni ko’rsatdiki, rivojlangan mamlakatlar maktabgacha ta’lim tizimlarida bolalar nutqini rivojlantirish jarayoni an’anaviy o’qitishdan ko’ra kommunikativ faoliyat, syujetli-rolli o’yinlar va real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish orqali tashkil etiladi.

Tahlillar natijasida xorijiy tajribalarda qo’llanilayotgan situativ-o’yinli metodlarning bolalar nutqiga ta’siri quyidagi jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval

Situativ-o’yinli faoliyatning nutq rivojlanishiga ta’siri

Ko’rsatkichlar	Tajriba boshida (%)	Tajriba yakunida (%)
Faol lug’at boyligi	58	84
Dialogik nutq ko’nikmalari	54	86
Mustaqil fikr bayon qilish	49	81
Hikoya tuzish malakasi	51	83
Kommunikativ faollik	57	88

Jadval ma’lumotlari shuni ko’rsatadiki, situativ-o’yinli yondashuv asosida tashkil etilgan mashg’ulotlar natijasida barcha ko’rsatkichlar bo’yicha sezilarli ijobiy o’sish kuzatilgan. Ayniqsa, kommunikativ faollik 31 foizga, dialogik nutq ko’nikmalari esa 32 foizga oshgan. Bu esa bolalarning o’yin jarayonida o’zaro muloqot qilishga bo’lgan ehtiyoji va qiziqishi kuchayishi bilan izohlanadi.

Tadqiqot davomida xorijiy tajribalarda eng ko’p qo’llaniladigan situativ-o’yinli faoliyat turlari ham aniqlashtirildi.

2-jadval

Nutq rivojlantirishda qo’llaniladigan o’yin faoliyati turlari

O’yin turi	Qo’llanish darajasi (%)
Syujetli-rolli o’yinlar	91
Dramatizatsiya o’yinlari	84
Muammoli vaziyatli o’yinlar	79
Didaktik o’yinlar	76
Teatrlashtirilgan faoliyat	73
Kommunikativ treninglar	68

Natijalarga ko’ra, syujetli-rolli o’yinlar eng samarali va keng tarqalgan metod sifatida namoyon bo’ldi. Bunday o’yinlar davomida bolalar turli ijtimoiy rollarni bajarish orqali yangi so’zlarni o’zlashtiradi, dialoglar tuzadi va muloqot madaniyatini rivojlantiradi. Masalan, “Do’kon”, “Kasalxona”, “Sayohat”, “Mehmon kutish” kabi vaziyatlar bolalarda tabiiy nutqiy ehtiyojni yuzaga keltiradi.

Tahlillar shuni ko’rsatdiki, Finlandiya va Buyuk Britaniya tajribasida bolalarning erkin fikrlashi va nutqiy mustaqilligini rivojlantirishga katta e’tibor qaratiladi. Germaniyada kommunikativ vaziyatlar asosida guruhli faoliyatlar ustuvor hisoblanadi.

AQSh maktabgacha ta’lim tizimida esa “learning through play” tamoyili asosida nutq rivojlantirish mashg’ulotlari tashkil etiladi. Yaponiyada esa nutqiy rivojlanish axloqiy tarbiya va jamoaviy muloqot bilan uyg’unlashtirilgan holda olib boriladi.

Olingan natijalar Lev Vygotskiy, Daniil Elkonin va Jerome Brunerlarning ilmiy qarashlari bilan hamohang ekanligini ko’rsatdi. Ularning nazariyalarida nutq rivojlanishining asosiy omili sifatida muloqot va ijtimoiy faoliyat e’tirof etilgan. Situativ-o’yinli yondashuv aynan ushbu omillarni amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida nutq rivojlantirishning an’anaviy usullari ko’pincha reproduktiv xarakterga ega bo’lib, bolalarning erkin fikrlashi va muloqotga kirishish imkoniyatlarini cheklaydi. Situativ-o’yinli yondashuv esa bolalarni faol subyekt sifatida ta’lim jarayoniga jalb qiladi, nutqiy faollikni rag’batlantiradi hamda o’rganilgan til birliklarini real kommunikativ vaziyatlarda qo’llash imkonini yaratadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari situativ-o’yinli texnologiyalarni O’zbekiston maktabgacha ta’lim tizimiga joriy etish zarurligini ko’rsatdi. Bunda milliy qadriyatlar, urf-odatlar va madaniy muhitni hisobga olgan holda “Mehmon kutish”, “Mahalla”, “Bozor”, “Navro’z bayrami”, “Oilaviy sayohat” kabi milliy mazmundagi syujetli-rolli o’yinlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari situativ-o’yinli yondashuv maktabgacha katta yoshdagi bolalarning lug’at boyligini kengaytirish, dialogik va monologik nutqini rivojlantirish, kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish hamda ijodiy fikrlashini faollashtirishning samarali pedagogik vositasi ekanligini tasdiqladi. Ushbu yondashuvning xorijiy tajribalari milliy maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirishda muhim metodik manba bo’lib xizmat qilishi mumkin.

Situativ-o’yinli yondashuv maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning samarali pedagogik vositalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida o’rganilgan xorijiy tajribalar shuni ko’rsatdiki, o’yin faoliyati va kommunikativ vaziyatlarga asoslangan ta’lim jarayoni bolalarning nutqiy faolligini oshirish, lug’at boyligini kengaytirish, dialogik va monologik nutq ko’nikmalarini shakllantirish hamda ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili natijalari situativ-o’yinli yondashuvning nazariy asoslari madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi, faoliyatli yondashuv hamda kommunikativ ta’lim konsepsiyalari bilan uzviy bog’liqligini ko’rsatdi. Xususan, o’yin va muloqot bolaning nutqiy rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etiladi. Shu bois nutq rivojlantirish jarayonida bolalarning yosh xususiyatlariga mos, qiziqarli va hayotiy vaziyatlarga asoslangan pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarur.

Tadqiqot natijalari Finlandiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, AQSh va Yaponiya kabi rivojlangan davlatlar maktabgacha ta’lim tizimlarida situativ-o’yinli metodlardan keng foydalanilayotganini ko’rsatdi. Mazkur mamlakatlar tajribasida syujetli-rolli o’yinlar, dramatizatsiya, muammoli vaziyatlar yaratish, teatr faoliyati va guruhli kommunikativ mashg’ulotlar bolalar nutqini rivojlantirishning asosiy vositalari sifatida qo’llaniladi. Ushbu metodlar bolalarda mustaqil fikrlash, erkin muloqot qilish, tinglash va o’z fikrini asoslab berish ko’nikmalarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

O’tkazilgan qiyosiy tahlillar situativ-o’yinli yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonida bolalarning faol lug’ati, hikoya tuzish malakasi, kommunikativ faolligi va nutqiy mustaqilligi sezilarli darajada oshishini ko’rsatdi. Ayniqsa, syujetli-rolli o’yinlar va real

hayotiy vaziyatlarni modellashtirish bolalarda tabiiy nutqiy ehtiyojni shakllantirishi hamda muloqot jarayonining faollashuviga sabab bo'lishi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida”gi Qonun. – Toshkent, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Ilk qadam davlat o’quv dasturi. – Toshkent: Maktabgacha ta’lim agentligi, 2022. – 268 b.
3. Muslimov N.A. Kasbiy ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 368 b.
4. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 261 b.
5. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O’qituvchi, 2000. – 183 b.
6. Jo’rayev R.H. Ta’lim menejmenti. – Toshkent: Voris-nashriyot, 2012. – 312 b.
7. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 180 b.
8. Qodirova F.R., Toshpo’latova Sh.Q., Kayumova N.M. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Tafakkur, 2019. – 528 b.
9. Mavlonova R., Rahmonqulova N., Vohidova N. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 464 b.
10. Hasanboyeva O.U., To’raqulov X.A. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Ilm ziyo, 2017. – 384 b.
11. G’ulomov M., Xoliqova D. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: O’qituvchi, 2021. – 256 b.